

Przekształcenia urbanistyczne osiedli wiejskich strefy podmiejskiej dużego miasta

Sylwia Staszewska

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polska

Streszczenie

Praca zawiera propozycję badań nad przestrzennym aspektem urbanizacji. Poszerza badania z zakresu morfologii miast, które na poziomie badań geograficznych stanowią podstawę poznania struktury przestrzennej jednostek zurbanizowanych. Praca składa się z trzech części. W pierwszej dokonano przeglądu literatury dotyczącej sposobów i zakresu badań nad jednostkami osadniczymi strefy podmiejskiej. Przeanalizowano prace socjologów, geografów, architektów i urbanistów szukając ujęć urbanistyczno-analitycznych i urbanistyczno-metodologicznych. W części drugiej starano się umiejscowić proponowaną problematykę badawczą w nurcie badań nad urbanizacją. Ostatnia, trzecia część prezentuje autorski schemat badań nad przekształceniami urbanistycznymi przestrzeni osiedli wiejskich.

Wstęp

Każde miasto ma określone funkcje, strefę wpływu i ciężenia. Poprzez funkcje organizacyjno-produkcyjne i różnorodność powiązań ekonomicznych i przestrzennych pomiędzy miastem a jednostkami wiejskimi go otaczającymi zachodzą pewne relacje, w wyniku których zmienia się sposób zabudowy i zagospodarowania, krajobraz wsi. Najsilniejsze współzależności miasto–wieś rysują się na obszarach wiejskich sąsiadujących z miastami, czyli w strefach podmiejskich. Bez względu jak są nazywane: obrzeże miejsko-wiejskie, obszary podmiejskie, obszary pozamiejskie, strefa zurbanizowana, zaplecze miasta, przedmieścia czy obszary peryferyjne miast, stanowią złożoną i zróżnicowaną przestrzeń.

Obecnie niedobrze czujemy się w tradycyjnej przestrzeni miast i wsi. Coraz częściej przekształcamy tereny przedtem planowo zagospodarowane przestrzennie, aby stały się podobne do tych, które uważamy za dobre. Planujemy miasta i osiedla wiejskie, opracowujemy koncepcje zagospodarowania przestrzennego, tworzymy i kształtujemy struktury osadnicze, zarządzamy środowiskiem, dbamy o równość społeczną i ekonomiczną. W związku z tym wiedza o kształcie, sposobie uporządkowania, relacjach zachodzących w przestrzeni, o wymaganiach, preferencjach i potrzebach jej użytkowników, jest niezwykle ważna, bowiem pozwala na właściwy wybór kierunków dalszego jej rozwoju.

Na obszarze strefy podmiejskiej zaciera się dawny obraz wiejski. Piękno zachowanego jeszcze naturalnego krajobrazu nie jest tu sprzężone ze stylem budownictwa, wierzeniami religijnymi czy dawnymi kreatywnymi zajęciami miejscowej ludności, takimi jak: kołodziejstwo, kowalstwo, krawiectwo, garncarstwo czy usługi szewskie. Ludzie nie są głęboko zakorzenieni w tradycji, nie żyją w zgodzie z przyrodą. Jak się jednak okazuje przeobrażenia w krajobrazie strefy podmiejskiej nie muszą oznaczać pogorszenia jego walorów. Wzrost liczby ludności, rozwój infrastruktury społecznej i technicznej może się wiązać z tworzeniem przestrzeni społecznie aktywnej, efektywnej i funkcjonalnej. Ważne tylko, aby możliwości kształtowania właśnie takiej przestrzeni były już precyzowane na etapie konstruowania miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, realizujących współczesny paradygmat rozwoju zrównoważonego.

Praca jest propozycją badań nad przestrzennym aspektem urbanizacji, propozycją urbanisty-geografa. Poszerza badania z zakresu morfologii miast, które na poziomie badań geograficznych

stanowią podstawę poznania struktury przestrzennej jednostek osadniczych. Autor uważa, że urbanistyka nie powinna się zajmować wyłącznie badaniem miast, ale poprzez współczesną jej wielorakość analityczną i wskutek zmian urbanizacyjnych, jakie nastąpiły w jednostkach osadniczych strefy podmiejskiej, powinna objąć swym zasięgiem analitycznym również podmiejskie osiedla wiejskie.

Praca składa się z trzech części. W pierwszej dokonano przeglądu literatury dotyczącej sposobów i zakresu badań nad jednostkami osadniczymi strefy podmiejskiej. W części drugiej starano się umiejscowić proponowaną problematykę badawczą w nurcie badań nad urbanizacją. Ostatnia, trzecia część prezentuje autorski schemat badań nad przekształceniami urbanistycznymi przestrzeni osiedli wiejskich. W zakończeniu podano, głównie ze względu na ograniczenia wydawnicze, nieliczne i ogólne wnioski dotyczące przekształceń urbanistycznych wsi podmiejskich miasta Poznania.

1. Przestrzeń w badaniach nad strefą podmiejską

Wieś podmiejska przekształca się traktując bezrefleksyjnie własną przeszłość i staje się obszarem pozbawionym klarownej wizji przyszłości. Ruch inwestycyjny skoncentrowany na koniunkturalnej doraźności jest obcy wobec miejscowego dziedzictwa kulturowego i nie korzysta z doświadczeń tradycji. Obecny spontaniczny rozwój zabudowy powoduje konkretne zagrożenia i straty w zagospodarowaniu przestrzennym, m.in.: potęguje chaos funkcjonalno-przestrzenny i kompozycyjny, nieracjonalność w zagospodarowywaniu terenów, utrudnia możliwość modernizacji zagospodarowywania obszarów wiejskich w przyszłości, następuje zużycie obszarów krajobrazu otwartego na cele inwestycyjne, uniemożliwia to skuteczną ochronę walorów przyrodniczo-krajobrazowych, zwłaszcza w bezpośrednim sąsiedztwie obszarów prawnie chronionych (Kamiński 2008; Kłodziński i inni 2007; Kowicki 2010). Przestrzeń wiejska w pobliżu dużych miast jest wieloraka społecznie, różnorodna architektonicznie, synkretyczna funkcjonalnie, heteromorficzna strukturalnie, chaotyczna kompozycyjnie i nieuporządkowana elementarnie. Przenikają się tu style architektoniczne, trendy urbanistyczne, decyzje administracyjne. Kultura miejska wyparła tę wiejską i jej zasięg przestrzenny wciąż ulega powiększeniu.

Dlatego konieczne jest zintensyfikowanie i sprecyzowanie badań nad strukturą przestrzenną jednostek osadniczych strefy podmiejskiej. W pracach Kotera (1974, 1979, 1994), Golachowskiego, Kostrubca i Zagożdżon (1974), znaleźć można podstawy badań morfologicznych miast. Nurt ten przyjmowali i poszerzali naukowcy łódzcy, opolscy, krakowscy, wrocławscy i warszawscy (Jaroszewska i Maik 1994; Masztalski 2005; Matczak 1999; Miszewska 1996; Słodczyk 2001; Sumień 1989, 1992).

Przestrzenią wiejską (urbanistyczną i społeczną) zajęto się w latach siedemdziesiątych, głównie w wyniku jej przeobrażeń pod wpływem procesów urbanizacyjnych. To socjologowie, jako pierwsi, zwrócili uwagę na przenikanie idei i wzorców praktycznych z miasta na zewnątrz (Jałowiecki 1966), na przekształcanie się tradycyjnego, rolniczego społeczeństwa w bardziej zróżnicowane miejskie (Dziwoński 1976), na transformację wzorców miejskich i ich rozpowszechnianie w środowisku wiejskim (Jagielski 1977), upodabnianie się wsi do miast (Pietraszek 1978) zarówno w sferze architektoniczno-urbanistycznej, jak i warunkach, sposobie czy stylu życia (Jałowiecki 1972; Rakowski 1975; Żechowski 1967). Przestrzeń wiejską badano w ujęciu demograficznym, analizując m.in. koncentrację ludności i przemianę struktury demograficznej (Jagielski 1977; Kusiński 1978), jak i ekonomicznym, obejmując analizą struktury zatrudnienia i struktury funkcjonalne wsi (Czyżewski 1986; Rakowski 1975). Zwrócono uwagę także na aspekt przestrzennych zmian, ale opierając się nie na inwentaryzacji urbanistycznej, lecz na wskaźnikach określających gęstość zabudowy czy rozwój sieci i urządzeń infrastrukturalnych (Mikołajewicz 1972).

O ile na końcu lat osiemdziesiątych podejmowano próby wykorzystania wiedzy dotyczącej funkcji, struktury zatrudnienia ludności wiejskiej, wielozawodowości w rolnictwie do prac planistyczno-rozwojowych (IGiPZ PAN; KPZK PAN; IEiGŻ i IRWiR PAN), to na początku lat dziewięćdziesiątych konstruowano na nowo typologię funkcjonalną obszarów wiejskich, próbowano dobrać cechy diagnostyczne i trafne mierniki pozwalające zidentyfikować rzeczywisty charakter, skalę i zasięg funkcji wsi (Stola 1993), by potem trafniej precyzować kierunki dalszego rozwoju analizowanych terenów. To przeobrażenia, jakie nastąpiły po 1989 roku, a wraz z nimi wiele

negatywnych zjawisk i procesów, zapoczątkowały poszukiwanie nowych strategii i dróg dalszego rozwoju. Szczególnie często badania dotyczyły identyfikacji podstawowych barier rozwojowych obszarów wiejskich, których eliminacja niewątpliwie przyniosłaby potencjał i poprawiłaby warunki wprowadzenia koncepcji wielofunkcyjności. Zwracano szczególną uwagę na konieczność rozbudowy i podniesienia standardu urządzeń oraz sieci infrastrukturalnych, szukano sposobów, metod stymulowania rozwoju społeczno-ekonomicznego (ożywienia lokalnego gospodarki) (Drobek i Heffner 1994; Kłodziński i Rosner 1995), szukano dróg rozwoju w oparciu o dywersyfikację źródeł dochodów mieszkańców wsi poprzez inicjowanie własnych pozarolniczych przedsięwzięć gospodarczych (Fedyszak-Radziejowska 1995), realizowano strategię mającą na celu pobudzanie ludności wiejskiej do działania poprzez szkolenia, doradztwo, wspieranie działań i pomysłów, nadzór przy współdziałaniu władz samorządowych (Kłodziński 1982). Prorozwojowa działalność społeczna powodowała zmianę funkcji, a to z kolei miało swój wyraz w przeobrażeniach struktury funkcjonalno-przestrzennej wsi. Dokonywano wielu analiz w układzie krajowym (Stasiak i Zgliński 1997), regionalnym i lokalnym (Kulikowski i Gałczyńska 1996), jednakże żadne z tych prac nie badały tkanki, struktury, elementów zagospodarowania, a raczej ich rozmieszczenie opierając się tylko na danych ilościowych. Wielu autorów dokonywało analizy jakościowej wyłącznie w oparciu o dane ilościowe (wskaźnikowe). W pracach zagranicznych analizy wykonane w oparciu o badania terenowe pojawiają się bardzo często. W latach dziewięćdziesiątych publikacje te dotyczyły m.in. rozwoju nowych miejsc pracy, różniących się od ich odpowiedników w mieście (Fritsch 1996; Lin i inni 1990), doszukiwano się środowiskowych i kulturowych skutków rozwoju turystyki (Butler i inni 1998), efektów konkurencyjności i skuteczności współpracy lokalnych instytucji i firm skutkujących konkretnymi rezultatami ekonomicznymi, analizowano także zmiany funkcjonalno-przestrzenne i aktywizację terenów peryferyjnych (Cloke i Goodwin 1992).

Tymczasem początek wieku XXI w polskim piśmiennictwie naukowym obfitował w prace naukowo-badawcze poruszające zagadnienia rozwoju miast, globalizacji w kontekście funkcjonowania i zarządzania rozwojem aglomeracji. Doszukiwano się problemów rozwoju i przekształceń strukturalnych metropolii (Jałowicki 2005, 2007a, b; Jażdżewska 2003; Maik 2009; Markowski 2005; Markowski i Marszał 2006; Parysek 1995, 2002), pisano „o ładzie co niszczy, i o chaosie, który tworzy, czyli o polityce przestrzeni miejskiej”¹ (Bauman 2000; Markowski i Marszał 2005; Słodczyk i Jakubczyk 2002; Słodczyk i Rajchel 2006), szukano szans i zagrożeń integracji rozwoju gospodarczego zarówno na polu krajowym, jak i międzynarodowym (Broszkiewicz i inni 2003; Gorzelak 2002; Klasik 2003; Korenik i Szólek 2004; Kuciński i inni 2002; Markowski i Stasiak 2007), zastanawiano się nad kształtowaniem ładu przestrzennego oraz nad przemianami form osadnictwa miejskiego (Jakubowicz i Ciok 2003; Kołodziejski i Parteka 2001; Rykiel 2002; Sokołowski 2006), czego wyrazem było i jest nadal żywiołowe rozprzestrzenianie się miast (Czerny 2005; Stefan Kozłowski 2006; Radziejowski 2002). Stałym tematem rozważań była urbanizacja, a zwłaszcza przemiany i szanse rozwoju miast w kontekście toczącego się procesu (Jewtuchowicz 2005; Majer 2009; Parteka 2005). Szczególnym zainteresowaniem objęto też tereny wiejskie rozważając zróżnicowanie wsi, jej problemy, czy przemiany przestrzeni wiejskiej (Bański 2004, 2005; Bański i Stola 2002; Adam Czarnecki i Heffner 2003; Halamska 2007; Heffner 2002; Hryniewicz 2000; Pięćek 2001; Rosner 2005). Szukano definicji wiejskości (Halamska 2009; Piszczek 2006), analizowano formy osadnictwa wiejskiego, elementy osiedli wiejskich i architekturę budynków (Niedźwiecka-Filipiak 2009; Staszewska 2005; Więclaw-Michniewska 2006; Wiśniewska 2007). Analizowano zmiany struktury użytkowania ziemi (Matuszyńska 2001) oraz zagospodarowanie przestrzeni pod wpływem rozwoju turystyki, wypoczynku i rekreacji (Drzewiecki 2001; Faracik 2006). Bardzo obszerny sposób analiz przestrzennych, podobny do prezentowanego w niniejszej pracy (poniżej), zaproponowali w swym raporcie Zimnicka i Czernik (2007). Badali oni jakość życia w przestrzeni podmiejskiej w oparciu o ocenę stopnia zabezpieczenia terenów naturalnych, ocenę efektywności wykorzystania istniejących terenów zabudowanych i infrastruktury, ocenę zasobów i ochrony dziedzictwa kulturowego oraz specyfiki terenów wiejskich, ocenę wizerunku przestrzennego miejscowości, ocenę różnorodności i dostępności funkcji na terenie miejscowości, oraz ocenę bezpieczeństwa

1. Cytat pochodzi z tytułu opracowania Baumana (2000); tę myśl wiodącą kontynuowali w opracowaniach inni.

i różnorodności komunikacji wewnętrznej miejscowości oraz połączeń zewnętrznych. W oparciu o wnikliwą inwentaryzację urbanistyczną poszczególnych miejscowości, zawierającą analizę historycznego rozwoju, analizę struktury funkcjonalno-przestrzennej, dokumentów planistycznych i strategicznych, układu przestrzennego, lokalizacji usług i działalności gospodarczej, architektonicznych cech zabudowy i kompozycji, oraz w oparciu o wyniki ankiet dotyczących potrzeb społecznych ustalono korzystne zmiany i rosnące problemy podmiejskich wsi. Jednakże rozważając czynniki sprawcze tych zmian i problemów, zwracając uwagę na instrumenty rozwoju przestrzennego, uwarunkowania prawne, możliwości inwestycyjne, tożsamość lokalną, funkcjonalność i dostępność, ujęto to wyłącznie w układzie gminnym. Takie ujęcie nie daje możliwości wniosków jednostkowych, ukierunkowanych, wręcz spersonifikowanych do pojedynczych jednostek wiejskich, lecz ustala kierunki działań na poziomie wyższym — gminnym, odnoszącym się często nawet do poziomu obszaru metropolitalnego.

W pracach naukowych powstałych w latach 2000–2010 głównie poruszano zagadnienia gentryfikacji i suburbanizacji, analizowano rozwój terenów mieszkaniowych oraz przestrzenną polaryzację i restrukturyzację terenów pozamiejskich, badano specyfikę rolnictwa, możliwości produkcji, zmiany użytkowania gruntów a także przemiany struktury agrarnej. Tematem rozważań były problemy demograficzne, społeczne, również działania planistyczne, problemy rozwoju i zagospodarowania przestrzennego. Autorzy zaznaczają w swoich badaniach relacyjność przestrzenną, mówią o wzajemnym przenikaniu się treści i form życia miejskiego i wiejskiego, lecz nie ustalają granic wpływu funkcji miejskich, nie precyzują stref: wpływu ekonomicznego, wpływu kulturowego, wpływu architektoniczno-urbanistycznego, komunikacyjnego, czy choćby bezpośredniego ogólnego. Powodem tego może być brak szczegółowych badań terenowych oraz opieranie analiz wyłącznie na danych statystycznych (wskaźnikowych). Wszystkie zakresy definicyjne czy analityczne, które opierają się na kryteriach statystycznych, zdaniem Jałowieckiego (1987), zawsze odnoszą się do przeciwieństwa miasta i wsi. Trudno zatem o ustalenie, na ich podstawie, zmian w sposobie zabudowy i zagospodarowaniu terenu czy np. zasięgu stref wymienionych wpływów.²

Należy zatem szczególną uwagę poświęcić urbanistycznym przemianom jednostek wiejskich, poszerzyć przestrzenny aspekt urbanizacji o nowe, wielodyscyplinarne ujęcie. Ważnym, w ustaleniu kierunków rozwoju osiedli wiejskich, jest nie tylko wiedza o ich morfologicznej budowie, zmianach w fizjonomii, ale także o sposobie zarządzania, finansowych czy historycznych uwarunkowaniach, potrzebach i zachowaniach społecznych.

2. Przekształcenia urbanistyczne a przestrzenny aspekt urbanizacji

Problematyka procesu urbanizacji poruszana jest w literaturze przedmiotu w czterech aspektach: ekonomicznym, demograficznym, społecznym, i przestrzennym. O ile trzy pierwsze wielokrotnie były podstawą wielu badań, to ostatni z wymienionych aspektów nie ma tak rozbudowanych podstaw teoretyczno-analitycznych. Urbanizacja w aspekcie ekonomicznym wywołuje dwa efekty o dużym znaczeniu dla rozwoju jednostek osadniczych — powoduje wzrost czynników miastotwórczych

2. Trudność wynika także z uszeregowania i dostępu danych statystycznych. W Polsce najmniejszą jednostką administracyjną, do której zbiera się corocznie dane jest gmina. Dane szczegółowe, np. do obrębów geodezyjnych wsi, można uzyskać wyłącznie z Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań oraz z Powszechnego Spisu Rolnego. W ocenie organizacji międzynarodowych spisy są jednymi z największych przedsięwzięć organizacyjnych państw. Są kosztowne, długotrwałe, wymagają dokładności i zaangażowania. Dlatego uzyskanie danych do analiz przez badaczy jest kosztowne. Ponadto dane ze spisów są zawsze obciążone pewną niezgodnością biorąc pod uwagę badawcze jednostki organizacyjne. Na przykład zgodnie z art. 4 Rozporządzenia (WE) Nr 763/2008 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 9 lipca 2008 r. w sprawie spisów powszechnych ludności i mieszkań, państwa członkowskie UE zobligowane są do zbierania danych statystycznych. Tymi źródłami danych mogą być: tradycyjne spisy powszechne; spisy powszechne oparte na danych z rejestrów administracyjnych; kombinacja tradycyjnych spisów powszechnych z badaniami reprezentacyjnymi; kombinacja spisów powszechnych w oparciu o dane z rejestrów administracyjnych z badaniami reprezentacyjnymi; kombinacja spisów powszechnych w oparciu o dane z rejestrów administracyjnych z tradycyjnymi spisami powszechnymi; kombinacja spisów powszechnych w oparciu o dane z rejestrów administracyjnych z badaniami reprezentacyjnymi oraz tradycyjnych spisów powszechnych; oraz odpowiednie badania oparte na próbie rotacyjnej („kroczące” spisy powszechne). Widać zatem jakie występują trudności w precyzyjnym ustaleniu danych.

i ożywienie aktywności zawodowej ludności w zawodach pozarolniczych. Ów wzrost i ożywienie dotyczy zatem nie tylko miast ale i też wsi, gdyż proces podejmowania pracy nierolniczej prowadzi stopniowo do wzrostu dochodów, a tym samym do poprawy warunków życia mieszkańców i miast, i wsi. Przejawami urbanizacji demograficznej są zmiany przyrostu naturalnego (spadek) i migracyjnego (wzrost) oraz przekształcenia wiejskiej sieci osadniczej (koncentracja ludności w większych miejscowościach). Urbanizacja w aspekcie społecznym łączy się z „przyjmowaniem” przez ludność „miejskiego stylu życia” i nabywaniu miejskiego wzorca kulturowego. Dotyczy to nie tylko ludności nowo zasiedlonej, lecz także ludności zamieszkującej w strefach aktywnych dojazdów do pracy, szkół i z tytułu zakupów towarów i usług (Broszkiewicz 1997). Uważa się jednak, że urbanizacja jest przede wszystkim procesem przestrzennym, w toku którego podlegające mu obszary nabierają cech właściwych miastom. Przestrzenny charakter urbanizacji wyraża przede wszystkim zabudowa terenu, a więc jej rodzaj, charakter, stopień koncentracji oraz zagospodarowanie widoczne w krajobrazie, formie, układzie przestrzennym. Są to zatem urbanistyczne cechy danej przestrzeni, na którą ma wpływ wiele czynników rozwoju, wynikających z uwarunkowań ekonomicznych, społecznych, prawnych, przyrodniczych, historycznych i przestrzennych.

Według powyższego zaistniała propozycja badań nad przekształceniami urbanistycznymi, gdyż te właśnie są efektem intensywnych zmian wywołanych procesem urbanizacji, jakie mają miejsca w jednostkach osadniczych strefy podmiejskiej dużego miasta. Ich natężenie uwarunkowane jest odległością od dużego miasta (dostępnością komunikacyjną), położeniem geograficznym wsi, strukturą funkcjonalną jednostki oraz zachowaniami społeczności lokalnych. Przyjmują one różne formy, które są wynikiem procesów rewitalizacji, przebudowy lub kolonizacji. Na przekształcenia urbanistyczne wpływają czynniki mające swe źródło w: ekonomii, prawie, socjologii, psychologii, geografii, fizyce, biologii, historii i również w urbanistyce.

Pierwszy człon — *przekształcenia* — oznacza (według słownika języka polskiego PWN) przeobrażanie, przeistoczenie, przebudowanie, przemianę, modyfikację, przemodelowanie. Drugi człon — *urbanistyczne* — nie jest przypadkowy. Po pierwsze chciano zwrócić uwagę na „miejski” (urban) charakter badań przestrzeni wiejskiej, bowiem wpływ kultury miasta na jednostki strefy podmiejskiej jest już bardzo duży i widoczny. Kultura miasta ukryta jest w budowie jednostek wiejskich, funkcjonowaniu, w przestrzeniach społecznych a wyraża się poprzez architekturę, tożsamość miejsc i styl życia. Zasięg tej kultury zależy również od położenia miasta względem jednostek wiejskich (jako możliwości wewnętrznych i zewnętrznych połączeń), od składu i układu elementów (decydujących o powstaniu danego miejsca, jego rozwoju lub zaniku), od znaczenia (które nadawane jest przez ludzi), od systemu lokalizacji miejsc w przestrzeni (dzięki czemu jedno miejsce/jednostki są częścią większych obszarów) i w końcu systemu przestrzennych interakcji i przepływów (dzięki czemu poszczególne miejsca wchodzą w skład jednej ogólnej cyrkulacji). Wskutek tych relacji zachodzi dyfuzja zagospodarowania i sukcesja funkcjonalna — kultura miejska rozprzestrzeniając się zmienia jeden sposób zasiedlenia i zagospodarowania w inny.

Po drugie, chciano zwrócić uwagę na charakter potrzebnych badań. Kiedyś nauką zajmującą się badaniem i planowaniem miast była właśnie urbanistyka. Poruszała problemy związane z planowym ich urządzeniem i ich zorganizowaniem pod względem technicznym, gospodarczym i kulturowym (Władysław Czarnecki 1965). Z czasem stawała się oczywista konieczność rozpatrywania rozwoju miasta w powiązaniu ze sprawami zagospodarowania przestrzennego bezpośredniego otoczenia, większych regionów, nawet całego kraju (Ostrowski 1975). Urbanistyka to obecnie nadawanie wzoru, praca nad układem, wyglądem, funkcjonalnością miast i osiedli. To także działalność, która ma na celu minimalizację konfliktów architektonicznych i ochronę środowiska przyrodniczego i kulturowego. Zajmuje się analizą struktur przestrzennych, by potem zespół osób mógł poprawnie planować i budować osiedla ludzkie. Jest to także sztuka zagospodarowywania terenów zgodnie z ich przeznaczeniem. To aranżacja i projektowanie budynków, proces nadawania im form, kształtu i charakteru, to kształtowanie przestrzeni publicznej, systemów transportu i usług.

Aby stworzyć miejsca funkcjonalne, piękne i społeczne potrzebna jest wiedza z trzech zakresów tematycznych: 1) interpretacja strukturalna przestrzeni życia społecznego (miejskiego i wiejskiego), 2) racjonalność urbanistycznych procesów decyzyjnych, 3) rola, jaką mogą odgrywać w kształtowaniu urbanistycznym strategii rozwoju (Zuziak 2008). Łączą się tu dwie skrajnie różne siły —

przeszłość i przyszłość. Przeszłość ukryta w stanie istniejącym tkanki osadniczej, przyszłość w projektach, wizjach i koncepcjach (strategiach) „porządkujących” przestrzeń. Tylko, że regulacje tych sił stają się często źródłem konfliktów wynikających z dostrajania koncepcji ładu przestrzennego do zmieniających się warunków środowiska przyrodniczego, kulturowego, społecznego, gospodarczego, ekonomicznego i technologicznego. Inaczej pojmują przestrzeń socjolodzy, inaczej geografowie czy urbanisci. Wyobraźnia przestrzenna urbanisty zazwyczaj różni się od sposobu traktowania przestrzeni w abstrakcyjnych modelach z jakimi mamy do czynienia w socjologii miasta czy geografii osadnictwa. Urbanista, chcąc zrozumieć przestrzeń (jej strukturę i formę), wyróżnia z niej składowe główne, (znaczeniowo ważne) kompilując je w podzbiorach przestrzeni pragmatycznej (zwanej także organiczną lub prymitywną), percepcyjnej, abstrakcyjnej (zwanej też symboliczną), egzystencjalnej i kognitywnej (Chmielewski 2001; Harvey 1973; Norberg-Schulz 2000; Pszonak 2007; Zuziak 2008).

W urbanistyce badania nad przestrzenią zurbanizowaną nie ograniczają się do aspektów geometrycznych. Istotne znaczenie dla ustalenia wartości i racjonalności przestrzeni urbanistycznej, z punktu widzenia metodologii kompozycji urbanistycznej, ma przestrzeń: semiotyczna, lingwistyczna, osobista, społeczna, kulturowa i terytorialność. Interesują nas bowiem skojarzenia znaczeniowe (form, symboli, zdarzeń), wywołane przez przestrzenną formę urbanistyczną i emocjonalny do niej stosunek. Tego rodzaju doświadczenia mogą mieć charakter emocjonalny, intelektualny, estetyczny, duchowy i mistyczny i prawie zawsze prowadzą do utożsamiania się zbiorowości z daną przestrzenią (Rybicki 1979; Zuziak 1982, 1998). Urbanistyka wywodzi się z planowania, polityki transportu, ekonomii, inżynierii, architektury i krajobrazu, dlatego działa w trzech wymiarach: regionu (miasta i miejscowości), dzielnic (dzielnice, jednostki strukturalne) i bloku, w którym istotą rozważań jest ulica i budynek. Obecnie wyróżnia się dwa pola urbanistyki. Jedno skupia się na fizycznej poprawie środowiska społecznego, drugie zajmuje się zarządzaniem rozwojem przy pomocy metod planowania (ma także za zadanie kontrolę tego rozwoju). Urbanista to osoba, która prowadzi badania i studia, opracowuje programy i projekty planów budowy, rozbudowy i modernizacji miast lub ich części oraz innych jednostek sieci osadniczej, wykonuje nadzór nad realizacjami miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego (Towarzystwo Urbanistów Polskich). Z tego wynika, że osoby zajmujące się urbanistyką powinny posiadać szeroki zasięg wiedzy urbanistycznej (technicznej, inżynierskiej, budowlanej, architektonicznej, przyrodniczo-krajobrazowej) oraz wiedzy z zakresu socjologii, demografii, ekonomii, zarządzania, ochrony środowiska, osadnictwa, historii, rolnictwa i leśnictwa. Urbanistyka to zatem umiejętność budowania struktur przestrzennych podtrzymujących życie społeczne, to zdolność sterowania rozwojem jednostek osadniczych, to sprawne i właściwe wykorzystanie wiedzy na temat współzależności form przestrzennych struktury urbanistycznej i życia społecznego, wiedzy o mobilności przestrzennej kontaktów.³ Znaczeniowa staje się wiedza o racjonalności w urbanistyce, o procesach skutkurotwórczych związanych z procedurami decyzyjnymi i wdrożeniowymi. Do tego potrzebna jest znajomość prawno-administracyjnych i finansowych narzędzi stosowanych przy podejmowaniu decyzji rozwojowych. Urbanistyka to poprawa logiki przestrzennej formy urbanistycznej, poprawa ładu przestrzennego, korekta jakości życia, oraz harmonizowanie interesów indywidualnych i dobra publicznego.

Jak wynika z powyższego tę logikę i harmonię można uzyskać znając: 1) reguły gry inwestycyjnej, dzięki której powstają wartości kulturowe i ekonomiczne wpływające na życie jednostki i społeczeństwa, 2) relacje i interakcje ośrodka osadniczego z otoczeniem; 3) właściwości przestrzeni, które wynikają z potrzeb, preferencji i wymagań klientów tej przestrzeni, 4) zasady współrzędzenia, zasady gry, uczestników tej gry, obowiązki i kompetencje decydentów, 5) możliwości dostrajania form materialnych przestrzeni do zmieniających się potrzeb i funkcji życiowych, 6) urbanistyczny metabolizm, czyli fazy degradacji tkanki i metody jej ożywienia. Znając te reguły, relacje, właściwości, zasady, możliwości i przemiany będziemy w stanie ocenić formę urbanistyczną — tę estetyczną, psychologiczną (percepcja wizualna), funkcjonalną, użytkową i konstrukcyjną (stabilność układu). Będziemy w stanie ocenić żywotność struktury urbanistycznej, jej formę i materię urbanistyczną (rozmiar, kształt, masę, zdolność ruchu i spoistość) oraz harmonię, rozumianą jako ideę porządku urbanistycznego. I to jest właśnie podstawą badań nad przekształceniami urbanistycznymi jednostek osadniczych strefy podmiejskiej dużego miasta.

3. Por. Zipsper — paradygmat decyzji przestrzennych (Zipsper 2006).

3. Przekształcenia urbanistyczne — propozycja badań

Badania nad przekształceniami urbanistycznymi rozpoczynać się powinny od dokładnej i wnikliwej inwentaryzacji urbanistycznej wykonanej we wsiach zlokalizowanych w strefie podmiejskiej dużego miasta.⁴ W ramach badań terenowych konieczne jest przeanalizowanie zmian użytkowania ziemi, ustalenie elementów, z jakich składa się rozważana całość przestrzenna, jak te elementy organizują strukturę funkcjonalno-przestrzenną jednostek osadniczych. Konieczna jest analiza i ocena kompozycji urbanistycznej, analiza formy urbanistycznej i architektonicznych przekształceń zabudowy mieszkaniowej i niemieszkaniowej (należy zwrócić uwagę na jej wielkość, kubaturę, stan techniczny, wysokość, materiały budowlane i wykończeniowe, elementy konstrukcyjne oraz funkcjonalne). Istnieje potrzeba przestudiowania obowiązujących ustaleń wynikających z obowiązujących w gminie dokumentów planistycznych i strategicznych. Ważne jest rozmieszczenie i zasięg oddziaływania usług i działalności gospodarczej. Oprócz analizy zabudowy i zagospodarowania terenu należy rozważyć rozwój przestrzenny wsi w kontekście przekształceń terenów rolnych i leśnych, ochrony środowiska, ochrony kulturowej. Cenna jest analiza zagospodarowania turystycznego i układu transportowego. Uwagę powinno się poświęcić przestrzeniom dysfunkcyjnym, niewłaściwie zagospodarowanym, wymagającym przekształceń. Wartościowe jest także wykonanie studium krajobrazu wsi, analizę morfologiczną jednostek wiejskich oraz należy przestudiować etapy rozwoju terytorialnego (w tym historycznego). Z uwagi na dużą różnorodność i niejednorodność danych uzyskanych z inwentaryzacji urbanistycznej należy poszukiwać czynników wpływających na zmiany w sposobie zabudowy i zagospodarowaniu tych jednostek oraz ustalić i wyznaczyć bariery ich przestrzennego rozwoju.

Na przekształcenia urbanistyczne mają wpływ następujące czynniki rozwoju: gospodarcze, prawno-administracyjne, społeczno-demograficzne, przyrodnicze, przestrzenne i historyczne. Powodują one przemiany formy, wyglądu, kształtu, charakteru, funkcji, układu, geometrii, tworzywa (elementów zagospodarowania) badanych jednostek osadniczych. Wpływają zatem na: elementarność (strukturę) przestrzeni badanych jednostek, przyczynowość (siły sprawcze) i zasadność (konieczność) jej powstania, jej chłonność (możliwości zagospodarowania), relacje w niej występujące i z nią zachodzące (powiązania, oddziaływania, zależności), jej znaczenie (oddziaływanie na odbiorców, symbolika), jej efektywność (ekonomiczną zasadność) oraz zmienność (możliwości przekształceń). Analiza i ocena przekształceń urbanistycznych stanowi warstwę prognostyczną prowadzonych badań, bowiem nie tylko mówią one o stanie istniejącym zagospodarowania, ale na ich podstawie próbuje się przewidzieć, co jest możliwe i prawdopodobne w dalszym rozwoju tych jednostek. Analiza przekształceń urbanistycznych może dać pełny obraz zmian przestrzennych wynikających z procesu urbanizacji.

Ten pełny obraz zmian można uzyskać prowadząc trzystopniowy cykl analityczno-wynikowo-prognostyczny (tab. 1). Najpierw ustala się co ma wpływ na przekształcenia urbanistyczne tzw. obszary analityczne (w tym przypadku: ekonomia, prawo, psychologia, socjologia, demografia, geografia, rolnictwo, leśnictwo, fizyka, biologia, urbanistyka, historia i archeologia), następnie należy dokonać analizy i oceny sytuacji według ukierunkowanych pól analitycznych (np. w ramach obszaru analitycznego Ekonomia dokonuje się analizy w zakresie mikroekonomii, makroekonomii, gospodarowania i zarządzania, itd.). Celem analizy i oceny jest ustalenie zespołu czynników rozwoju, które mają wpływ na przekształcenia urbanistyczne.

Czynniki gospodarcze można sprecyzować znając zasady zarządzania jednostką, możliwości finansowania przedsięwzięć inwestycyjnych, możliwości organizacyjne i realizacyjne. Ich analiza da zbiór zasad rynkowych, wytycznych organizacyjnych, możliwości realizacyjnych i finansowych — niezbędnych do realizacji zamierzeń inwestycyjnych. Wykonując badania zachowań indywidualnych konsumentów, przedsiębiorstw i ich rynków, analizę dóbr i usług, analizę zasobów, analizę klientów i inwestorów (analizy te są podstawą marketingu terytorialnego) możemy ustalić efektywność rozwoju przestrzennego badanej jednostki.

4. Inwentaryzację urbanistyczną, według zakresu podanego powyżej, wykonano w 70 miejscowościach (wsiach) strefy podmiejskiej miasta Poznania.

Tab. 1. Zakres badań nad przekształceniami urbanistycznymi

ANALIZA	<ul style="list-style-type: none"> organizacja i zarządzanie (sterowanie) jednostką terytorialną organizacja procesu projektowego i realizacyjnego polityka przestrzenna w zakresie inwestycyjni krajowych i zagranicznych możliwości realizacyjno-inwestycyjne źródła i możliwości finansowe zasady rynkowe i prognozowanie tendencji rozwojowych marketing terytorialny (analiza zasobów, analiza klientów i inwestorów, narzędzia pobudzania i utrzymywania rozwoju, analiza korzyści i strat) 		<ul style="list-style-type: none"> wpływ uwarunkowań administracyjno-prawnych na przestrzenny rozwój podmiejskiej jednostki osadniczej wytoczne administracyjno-organizacyjne dotyczące lokalizacji inwestycji zasady i ustalenia w procesie kształtowania przestrzeni z zachowaniem ładu przestrzennego i zrównoważonego rozwoju ograniczenia lokalizacji inwestycji (wielkościowe i ilościowe) wynikające z istniejącego zagospodarowania i ochrony środowiska przyrodniczego możliwości realizacyjno-czasowe przy uwzględnieniu procedur administracyjno-prawnych 	
	EKONOMIA mikro- i makroekonomia gospodarka i gospodarowanie zarządzanie	cel: poznanie ekonomicznych czynników i barier rozwoju mających wpływ na przekształ- cenia urbanistyczne podmiejs- kich jednostek osadniczych	PRAWO administracyjne prawo gospodarcze administracyjne prawo materialne	cel: poznanie zasad realizacji inwesty- cji gospodarczych mających wpływ na przekształcenia urbanistyczne podmiejskich jednostek osadniczych
OCENA	CZYNNIKI GOSPODARCZE		CZYNNIKI PRAWNO-ADMINISTRACYJNE	

WYNIK	PRZEKSZTAŁCENIA
-------	------------------------

OCENA	CZYNNIKI PRZYRODNICZE			
ANALIZA	GEOGRAFIA geografia osadnictwa geografia fizyczna ochrona środowiska (sozologia)	ROLNICTWO i LEŚNICTWO ogrodnictwo (architektura krajobrazu) rolnictwo użytkowanie i ochrona lasu	FIZYKA akustyka, nasłonecznienie (aktynometria/geofizyka) przewietrzanie temperatura	BIOLOGIA ekologia
	cel: poznanie zależności przestrzenno-środowiskowych, czynników i barier rozwoju wynikających z uwarunkowań przyrodniczych, mających wpływ na przekształcenia urbanistyczne podmiejskich jednostek osadniczych			
	<ul style="list-style-type: none"> rozwój terytorialny a morfologia osiedli ludzkich wykorzystanie uwarunkowań środowiska naturalnego (rzeźba terenu, istniejąca roślinność, gleba, klimat oraz kultury regionu, miejscowych tradycji i potrzeb społecznych w celu kształtowania estetycznego i funkcjonalnego krajobrazu (przestrzeni) dla potrzeb człowieka bariery rozwoju przestrzennego jednostek osadniczych wskutek bliskości (sąsiedztwa) obszarów objętych warunkami ochrony zabudowa i zagospodarowanie na/w pobliżu terenów chronionych, ochrona terenów cennych przyrodniczo przed skutkami urbanizacji rola lokalizacji terenów zieleni jako czynnika decyzyjnego dotyczącego miejsca zamieszkania (zieleni jako miejsce sportu, wypoczynku i rekreacji, jako miejsce pracy, znaczenie terenów zieleni dla migracji ludności (tereny leśne a suburbanizacja) skutki interakcji przyrodniczo-społecznej (tereny leśne a bliskość skupisk ludzkich), bariery rozwoju jednostek osadniczych i zagrożenia wynikające z bliskości terenów zalesionych funkcje lasu a zagospodarowanie przestrzenne — przeciwdziałanie powodziom, osłona przed zanieczyszczeniami, tworzenie różnych form użytkowania, zalesienia terenów zdegradowanych i gleb marginalnych wpływ rolnictwa na strukturę przestrzenno-funkcjonalną jednostek osadniczych (zmiany w rolniczym użytkowaniu ziemi, konsekwencje tych zmian) stosunki termiczne a gęstość zabudowy, wielkość i sposoby zagospodarowania obszaru zurbanizowanego poprawa mezoklimatu przestrzeni zabudowanych wyróżniających się niekorzystnymi parametrami fizycznymi (o złym klimacie), znajdowanie i tworzenie przestrzeni fizyczno-komfortowych sylweta miasta a klimat miasta (związek pomiędzy wyróżnionymi przestrzeniami komfortowymi i dyskomfortowymi a sposobem zabudowy, jej wysokością, gęstością, materiałami budowlanymi; wielkością, strukturą i rodzajem zieleni; występowaniem ciągów komunikacyjnych i źródeł zanieczyszczeń (przemysłu), wpływ zmian (poprawy) klimatu miasta na zmianę zachowań społecznych wpływ infrastruktury akustycznej na krajobraz miejski przyrodnicze skutki procesu urbanizacji — fragmentacja przestrzeni a siedliska zwierząt strefy chronione i ochronne w strukturze miasta i wsi — ich wpływ na kształtowanie i rozwój jednostek 			

<ul style="list-style-type: none"> zachowania społeczne w mieście (codzienne, incydentalne, indywidualne, grupowe) a organizacja przestrzeni struktura, cele i normy grupowe dla sprecyzowania potrzeb społecznych, sposoby komunikacji społecznej w celu partycypacji społecznej w tworzeniu planów inwestyc. przez samorządy wpływ na innych — przejmowanie stylu życia, zachowania indywidualne, decyzje podejmowane przez gospodarstwa domowe w ramach konsumpcji dóbr i usług pozwolą na ustalenie potrzeb i preferencji społecznych i ewentualnych ruchów konsumpcyjnych (analiza niezbędna przy modelowaniach zachowań społecznych dla potrzeb planowania przestrzennego) 		<ul style="list-style-type: none"> analiza społecznych aspektów rozwoju badanych jednostek przestrzeni społecznej, społeczności lokalnych, procesów społecznych i stosunków społecznych proksemika — badanie wzajemnego wpływu relacji przestrzennych między osobami oraz między osobami a otoczeniem materialnym na relacje psychologiczne, sposób komunikacji badanie różnic pomiędzy relacjami społeczno-przestrzennymi w różnych kulturach (wpływ sposobu budowania miast, mieszkań, osiedli, parków, oświetlenia ulic itp. na zachowania) funkcja, forma, struktura miasta a potrzeby społ., odczuwanie przestrzeni, czytelność i rozumienie przestrzeni (komunikacja przestrzenna) bariery architektoniczne i urbanistyczne ruchliwość społeczna, skupiska społeczne, problemy użytkowe wpływ społeczności lokalnych na kierunki rozwoju (partycypacja społeczna w procesie zarządzania) społeczne warunki życia w mieście i wsi podmiejskiej 	
PSYCHOLOGIA psychologia społeczna psychologia ekonomiczna	cel: poznanie wartości, poglądów i zachowań społecznych mających wpływ na przekształcenia urbanistyczne podm. j.o.	SOCJOLOGIA socjologia miasta DEMOGRAFIA	cel: poznanie potrzeb, preferencji i wymagań społecznych oraz uwarunkowań demograficznych w kontekście kształtowania przestrzeni podmiejskich jednostek osadniczych
CZYNNIKI SPOŁECZNO-DEMOGRAFICZNE			

URBANISTYCZNE

CZYNNIKI PRZESTRZENNE		CZYNNIKI HISTORYCZNE	
URBANISTYKA architektura budownictwo urbanistyka urbomorfologia fizjografia urbanistyczna planowanie przestrzenne	cel: poznanie zasad architektoniczno-budowlanych, poznanie kształtu, budowy wewnętrznej i zewnętrznej jednostek osadniczych, oraz ustaleń wynikających z dokumentów planistycznych mających wpływ na przekształcenia urbanistyczne	HISTORIA mikrohistoria etnografia ARCHEOLOGIA archeologia osadnictwa	cel: poznanie genezy części składowych jednostki osadniczej oraz ustalenie związków przyczynowo-skutkowych wynikających ze zdarzeń historycznych i archeologiczno-osadniczych mających wpływ na rozwój przestrzenny badanych jednostek osadniczych
<ul style="list-style-type: none"> elementy przestrzeni zurbanizowanej — atrakcyjnej, funkcjonalnej, spójnej, efektywnej, czytelnej i bezpiecznej dla użytkownika i przeciwstawnej do wymienionych krajobraz zasiedlony (krajobraz miejski a krajobraz wiejski) (rozkład funkcjonalny, geometria, gęstość zabudowy, tworzywo, hierarchia przestrzeni) przestrzeń dziecięca, studencka, rodzinna, dla starszych (wielkość, elementy składowe, skala, lokalizacja, dostępność, percepcja) architektura dawna jako wartość kulturowa, ustalenie cech przestrzeni dawnej komunikacja przestrzeni i komunikacja w przestrzeni (znaki informacyjne, drogowskazy, plakaty, plansze, bilbordy/banery reklamowe, komunikacja wizualna w przestrzeni publicznej, system miejskiej i podmiejskiej informacji), kiedy przestrzeń przestaje być widoczna? struktura funkcjonalno-przestrzenna jednostek osadniczych przestrzenie dysfunkcyjne, niewłaściwie zagospodarowane, wymagające przekształceń – możliwe zmiany, efekty tych zmian, problemy system komunikacji wewnętrznej — ruchy ludności, dostępność komunikacyjna, punkty węzłowe, oraz układ transportowe (układ, obsługa, natężenie ruchu, dostępność) kompozycja urbanistyczna a orientacja w przestrzeni związki i zależności międzyosadnicze (miasto-strefa podmiejska; granica miasta-granicą miasta?) rozmieszczenie usług a dostępność piesza (izochrony dojścia) 		<ul style="list-style-type: none"> zmiany w sposobie zasiedlenia i zagospodarowania na skutek decyzji politycznych (analiza historyczno-planistyczna) czynniki historyczne umożliwiające bądź hamujące procesy rozwojowe wybranych jednostek osadniczych znaczenie i wpływ dawnych układów przestrzennych na współczesny rozwój przestrzenny jednostki osadniczej wykorzystanie badań genealogiczno-siedliskowych do ustalenia połączeń międzyosadniczych rozpatrywanie zagadnień osadniczych na podstawie materiału archeologicznego i dającego się wyjaśnić materiału źródłowego nieruchomego np. pozostałości budowli, groby, starożytne drogi), bez uwzględniania aspektów plemiennych czy etnicznych badanie zabytków i stanowisk archeologicznych badania archeologiczno-osadnicze (przyczyny zasiedlenia, archeologia osiedla a warunki środowiska naturalnego) cmentarze jako miejsca badań genealogiczno-siedliskowych 	

Chcąc sprecyzować czynniki prawno-administracyjne należy przeanalizować obowiązujące dokumenty planistyczne i strategiczne, gdyż przy uwzględnieniu przepisów prawa ustala się ogólne kierunki rozwoju danej jednostki osadniczej. Na tym etapie bada się przyczynowości i zasadność powstania i funkcjonowania jednostki osadniczej.

Poznanie czynników społecznych i demograficznych pozwoli na podejmowanie decyzji, dotyczących formy i wyposażenia przestrzeni społecznych. Wnioski z wykonanej analizy z zakresu psychologii i socjologii nadają społeczny wymiar przyszłym decyzjom planistycznym, pozwalają na trafny wybór inwestycji, z której mieszkańcy będą zadowoleni i będą w pełni z niej korzystać. Społeczne chęci, sugestie i żądania wynikające z potrzeb, odnoszące się do wyposażenia przestrzeni zurbanizowanej, są zatem w pewnym sensie udziałem społeczeństwa w procesie planistycznym i decyzyjnym władz samorządowych. Na tym etapie bada się oddziaływanie elementów przestrzeni na odbiorców.

Ustalenie końcowych wyjaśnień dotyczących kształtowania przestrzeni zurbanizowanej, wynikających w wielotematycznej analizie czynników przyrodniczych, jest niezwykle trudne, bowiem na tę analizę składa się zbiór objaśnień cząstkowych, sprecyzowanych na gruncie badań nauk: przyrodniczych (fizyka, geografia, biologia, matematyka), rolniczych (ogrodnictwo) i leśnych (leśnictwo). Te z kolei wynikają z wiedzy z zakresu: geofizyki (m.in. aktynometrii), termodynamiki, geografii osadnictwa (geografii miast, geografii wsi), geografii społeczno-ekonomicznej, geografii fizycznej, zoologii, ekologii a nawet matematyki i statystyki. Dotyczą zatem przestrzeni zurbanizowanej i niezurbanizowanej (również tej chronionej, objętej ustaleniami dyrektyw Unijnych). Efektem końcowym tej analizy powinny być prognozy fizyczno-urbanistyczne oraz środowiskowo-przyrodnicze, przewidujące zmiany zarówno w klimacie i krajobrazie miasta i wsi, jak i w naturalnym jego otoczeniu. Na tym etapie można zbadać możliwości przekształceń, zasadność powstania i funkcjonowania elementów przestrzeni.

Czynniki przestrzenne wynikające z analiz jednostki osadniczej w kontekście rozwoju terytorialnego, architektoniczno-urbanistycznego, komunikacyjno-transportowego i infrastrukturalnego pozwolą na zbadanie chłonności (możliwości zagospodarowania), relacji (powiązań) i zmienności (możliwości przekształceń) istniejącej struktury. Niezbędna jest analiza składowych przestrzeni zurbanizowanej (jej elementów, symboliki, wartości, funkcji, układu), ważna jest analiza i ocena przestrzennego zagospodarowania terenu i sposobu jego zabudowy znajdując przyczyny, tendencje i zależności tego stanu zainwestowania. Aby to zrobić potrzebna jest wiedza z zakresu urbanistyki (architektury, budownictwa, urbanistyki i planowania przestrzennego) i inżynierii lądowej. Informacja o elementach składowych przestrzeni, o ich wielkości, formie, ilości i rozmieszczeniu, o jej odczytywaniu, odczuwaniu, sterowaniu, o jej wartościach, znaczeniu i problemach, o jej dostępności, funkcjonowaniu i możliwościach odnowy czy przekształceń daje podstawę do tworzenia przestrzeni uporządkowanej, zrównoważonej, trwałej, wielofunkcyjnej, harmonijnej i pięknej.

Niezwykle ważnym w kształtowaniu przestrzeni zurbanizowanej jest wynik analizy czynników historycznych. Zarówno historia (szczególnie mikrohistoria, etnografia) jak i archeologia (zwłaszcza archeologia osadnictwa) dostarczają wiele informacji na temat przestrzennego, kulturowego i społecznego rozwoju danej badanej jednostki. Mikrohistoria daje nam historyczny opis niewielkich przestrzeni terytorialnych i czasowych, ze szczególnym zainteresowaniem problemami życia społecznego, świadomości, przekonań, obyczajów członków społeczności lokalnej. Może być to zatem składnica wiedzy o potrzebach historycznej społeczności, a to z kolei tłumaczy sposób zabudowy, istniejące wówczas funkcje, kierunek rozwoju danej jednostki osadniczej. Analiza etnograficzna natomiast mówi nam o zwyczajach, sposobie życia, dawnych obrzędach. Obecnie, w oparciu o badania historyczne, autorzy angielscy *Constructing the Countryside* wyróżnili cztery typy wsi: zachowującą, kontestowaną, paternalistyczną i klientelistyczną (Marsden 1993)⁵. W zakres analizy czynników historycznych wchodzi także wiedza archeologiczna. Archeologia pozwala na odczytywanie kształtów, wielkości, proporcji osiedli ludzkich a przez to zachowań, potrzeb i relacji społecznych. Obecnie badania nad osadami obejmują już nie tylko studia typologiczno-chronologiczne, ale interpretację historyczną (Abramowicz 1991; Jankuhn 2004; Janusz Krzysztof Kozłowski

5. Za: (Halamska 2009); w przytoczonej pozycji naukowej znajduje się szerszy opis wymienionych typów wsi.

i Kaczanowski 1998; Ławecka 2003; Renfrew i Bahn 2002). Nowe kierunki i metody badawcze, które pojawiły się w badaniach prahistorycznych i protohistorycznych, pozwalają na wykorzystanie ich w naukach pokrewnych, zainteresowanych współpracą z archeologią. Niewątpliwie należy do nich urbanistyka i geografia, gdyż archeologia osadnictwa, jako część studiów ogólnosadniczych, związana jest ściśle z takimi dyscyplinami jak: historia osadnictwa czy geografia osadnictwa — wskutek tego zmuszona jest zachować z nimi ścisły kontakt oraz stałą wymianę poglądów. W badaniach nad przekształceniami urbanistycznymi nie może zatem zabraknąć badań archeologiczno-osadniczych i wynikających z nich analiz.

Badania nad przekształceniami urbanistycznymi mogą być możliwe i skuteczne dzięki olbrzymiej pracowitości osób wykonujących inwentaryzację urbanistyczną oraz wiedzy pochodzącej z różnych dziedzin życia i nauki. To projekt interdyscyplinarny, wielocechowy, w który mogą zostać zaangażowane osoby o różnych specjalnościach zawodowych (tab. 1).

Zakończenie

Wstępne wyniki badań wykonane w obszarze strefy podmiejskiej miasta Poznania, w oparciu o prezentowaną metodę, wykazały, że wiele wsi typowo rolniczych przeobraziło się w ośrodki wielofunkcyjne. Dawne zagrody nie pełnią już swoich funkcji a budynki gospodarcze czy inwentarskie niszczeją lub są przeznaczane na inne cele. Równocześnie powstają domy mieszkalne dla nierolników, najczęściej ludności napływowej. Pociąga to za sobą rozwój usług a niekiedy przemysłu. Kształt i zagospodarowanie podmiejskich wsi nie są obecnie uzależnione od warunków glebowych, rzeźby terenu, nie nawiązują do istniejących form zainwestowania, brak w ich tworzeniu logiki, zachowania zasad kompozycji urbanistycznej, jednolitości architektonicznej. Jedynym elementem porządkującym jest historyczny układ przestrzenny zabudowy, względem którego wieś kiedyś się kształtowała. Obecnie uległa ona przekształceniom. Na jej strukturę wpływać zaczęły doktryny urbanistyczne, nakazujące przestrzenną segregację funkcji oraz dzielenie obszaru na jednostki strukturalne. To one właśnie oddziałują na kierunki rozwoju i przekształcenia wiejskich obszarów czasami silniej niż obiektywne czynniki demograficzne i ekonomiczne, a także te tkwiące w istniejącej substancji (Staszewska i inni 2004). Wpływ kultury miasta na sposób zabudowy i zagospodarowania przestrzeni wiejskich w podpoznańskich jednostkach osadniczych jest bardzo widoczny. Przestrzenny jego zasięg zauważalny jest w dynamice zmian, w nowoczesności, intensywności, wielofunkcyjności, a także w anonimowości społecznej, antywspólnotowości, wielozawodowości i w stylu życia, który jest zgodny ze stylem życia miasta.

Konieczne są zatem badania nad przekształceniami urbanistycznymi osiedli wiejskich zlokalizowanych w strefie podmiejskiej dużych miast. Wiedza na ich temat pozwoli na:

- ustalenie zasad organizacji (uporządkowania) przestrzeni,
- ustalenie hierarchii w określonym układzie elementów zagospodarowania,
- właściwe rozmieszczenie funkcji, czyli poprawę funkcjonalności przestrzeni,
- ustalenie kreujących wartości estetycznych danej przestrzeni,
- efektywniejsze zaspokojenie potrzeb człowieka (zwłaszcza fizycznych i psychicznych),
- skoordynowanie sposobu zagospodarowania z ustaleniami i wytycznymi w tym zakresie w opracowaniach na wyższym szczeblu,
- zachowanie zgodności przekształceń z warunkami środowiska (rozwój zrównoważony),
- wyznaczenie ewentualnych kolizji funkcji i konfliktów przestrzennych,
- ustalenie możliwych dalszych zmian wynikających z decyzji władz, zgodnych z potrzebami społecznymi.

Wyniki badań nad przekształceniami urbanistycznymi są niezbędne, bowiem stanowią one podstawę do szczegółowego opracowania strategicznego miast, metropolii czy aglomeracji. Obecnie kształtujący się układ obszarów metropolitalnych oraz dynamiczny rozwój wysokorozwiniętych obszarów zurbanizowanych wymaga nie tylko takich szczegółowych opracowań, ale i kompleksowego planowania w układzie gminnym obejmującym specyfikę obszarów ruralnych w otoczeniu miast. Częściowo ta problematyka jest ujmowana fragmentarycznie w dokumentach planistycznych gminy czy województw, ale taki system planistyczny jest niewystarczający. Planowanie pozaustawowe

obejmujące problematykę relacji egzogenicznych uwarunkowań miasta umożliwi postrzeganie właściwych kierunków polityki przestrzennej realizowanych w przestrzeni zarówno miasta jak i otaczającej go przestrzeni wiejskiej (Zimmnicka i Czernik 2007).

Literatura

- ABRAMOWICZ A. (1991): *Historia archeologii polskiej. XIX i XX wiek*. Warszawa-Łódź, Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- BAŃSKI J. (red.) (2004): *Polska przestrzeń wiejska. Procesy i perspektywy*. Studia Obszarów Wiejskich, t. 6, Warszawa, Polskie Towarzystwo Geograficzne, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN.
- BAŃSKI J. (2005): *Przestrzenny wymiar współczesnych procesów na wsi*. Studia Obszarów Wiejskich, t. 9, Warszawa, Polskie Towarzystwo Geograficzne.
- BAŃSKI J. (2006): *Geografia polskiej wsi*. Warszawa, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- BAŃSKI J., STOLA W. (2002): *Przemiany struktury przestrzennej i funkcjonalnej obszarów wiejskich w Polsce*. Studia Obszarów Wiejskich, t. 3, Warszawa, Polskie Towarzystwo Geograficzne, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN.
- BAUMAN Z. (2000): *Globalizacja. I co z tego dla ludzi wynika*. E. Klekot (tłum.), Biblioteka Myśli Współczesnej, Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy.
- BROSZKIEWICZ R. (1997): *Podstawy gospodarki miejskiej*. Wrocław, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego.
- BROSZKIEWICZ R., KORENIK S., SZOLEK K. (2003): *Integracja rozwoju aglomeracji miejskiej na przykładzie wrocławskiego układu metropolitalnego*. [w:] A. Klasik (red.): *Zarządzanie rozwojem lokalnym i regionalnym w kontekście integracji europejskiej*, Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, t. 208, Warszawa, KPZK PAN.
- BUTLER R., HALL C.M., JENKINS J.M. (red.) (1998): *Tourism and Recreation in Rural Areas*. Chichester-New York, Wiley.
- CHMIELEWSKI J.M. (2001): *Teoria urbanistyki w projektowaniu i planowaniu miast*. Warszawa, Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej.
- CLOKE P., GOODWIN M. (1992): *The Changing Function and Position of Rural Areas in Europe*. [w:] P.P.P. Huigen, L.J. Paul i K. Volkers (red.): *The Changing Function and Position of Rural Areas in Europe*, Nederlandse Geografische Studies, t. 153, Utrecht, Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap/Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen Rijksuniversiteit Utrecht.
- CZARNECKI A., HEFFNER K. (2003): *Pozarolnicza działalność gospodarcza w strukturze funkcjonalnej wsi aglomeracji łódzkiej*. „Wieś i Rolnictwo”, nr 1, s. 86–99.
- CZARNECKI W. (1965): *Planowanie miast i osiedli. T. 1, Wiadomości ogólne. Planowanie przestrzenne*. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- CZERNY M. (2005): *Przestrzenna ekspansja miasta — przegląd współczesnej tematyki badawczej*. [w:] T. Czyż i H. Rogacki (red.): *Współczesne problemy i koncepcje teoretyczne badań przestrzenno-ekonomicznych*, Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, t. 219, Warszawa, KPZK PAN.
- CZYŻEWSKI A. (1986): *Próba rejonizacji procesów urbanizacji wsi w Polsce*. „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, nr 48 (2), s. 213–232.
- DROBEK W., HEFFNER K. (1994): *Procesy osadnicze na terenie zespołu osadniczego Kędzierzyna-Koźła*. [w:] E. Nycz (red.): *Kędzierzyn-Koźle. Miasto w procesie transformacji*, Opole-Kędzierzyn-Koźle, Instytut Nauk Pedagogicznych Uniwersytetu Opolskiego.
- DRZEWIECKI M. (2001): *Podstawy agroturystyki*. Bydgoszcz, Oficyna Wydawnicza Ośrodka Postępu Organizacyjnego.
- DZIEWOŃSKI K. (1976): *Change in the Processes of Industrialization and Urbanization*. „Geographia Polonica”, nr 33 (Part Two — Economic Geography), s. 39–58.
- FARACIK R. (2006): *Turystyka w strefie podmiejskiej Krakowa*. Kraków, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- FEDYSZAK-RADZIEJOWSKA B. (red.) (1995): *Wieś i jej mieszkańcy — zróżnicowania, postawy i strategie zachowań*. Problemy Rozwoju Wsi i Rolnictwa, Warszawa, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- FRITSCH M. (1996): *Turbulence and Growth in West Germany. A Comparison of Evidence by Regions and Industries*. „Review of Industrial Organization”, nr 11 (2), s. 231–251.

- GOLACHOWSKI S., KOSTRUBIEC B., ZAGOŹDŹON A. (1974): *Metody badań geograficzno-osadniczych*. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- GORZELAK G. (2002): *Polskie regiony w procesie integracji europejskiej*. „Studia Regionalne i Lokalne”, nr 2/3, s. 55–73.
- HALAMSKA M. (2007): *Regionalne zróżnicowanie rozwoju wsi*. [w:] G. Gorzelak (red.): *Polska regionalna i lokalna w świetle badań EUROREG-u*, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- HALAMSKA M. (2009): *Uwagi o naturze wiejskości i sposobach jej definiowani*. [w:] G. Gorzelak, M.S. Szczepański i W. Ślęzak-Tazbir (red.): *Człowiek, miasto, region. Związki i interakcje*. Księga jubileuszowa profesora Bohdana Jałowieckiego, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- HARVEY D. (1973): *Social Justice and the City*. Johns Hopkins Studies in Urban Affairs, Baltimore, Johns Hopkins University Press.
- HEFFNER K. (2002): *Czynniki osadnicze wpływające na potencjał rozwojowy obszarów wiejskich*. [w:] A. Rosner (red.): *Wiejskie obszary kumulacji barier rozwojowych*, Problemy Rozwoju Wsi i Rolnictwa, Warszawa, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- HRYNIEWICZ J.T. (2000): *Endo- i egzogeniczne czynniki rozwoju gospodarczego gmin i regionów*. „Studia Regionalne i Lokalne”, nr 2 (2), s. 53–77.
- JAGIELSKI A. (1977): *Geografia ludności*. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- JAKUBOWICZ E., CIOK S. (2003): *Wybrane problemy układów bipolarnych w sieci osadniczej*. [w:] Z. Ziolo (red.): *Bipolarny rozwój aglomeracji — kierunki rozwoju układów bipolarnych*, Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, t. 209, Warszawa, KPZK PAN.
- JAŁOWIECKI B. (1966): *Miernik urbanizacji — próba teoretycznego zarysowania problematyki*. „Studia Socjologiczne”, nr 3.
- JAŁOWIECKI B. (1972): *Miasto i społeczne procesy urbanizacji. Problemy, teorie, metody*. Kraków, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- JAŁOWIECKI B. (1987): *Proces urbanizacji a relacje miasto–wieś*. Problemy Rozwoju Wsi i Rolnictwa, Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- JAŁOWIECKI B. (2005): *Polskie miasta w procesie metropolizacji*. „Studia Regionalne i Lokalne”, nr 1 (19), s. 5–15.
- JAŁOWIECKI B. (2007a): *Globalny świat metropolii*. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- JAŁOWIECKI B. (2007b): *Metropolie — nowy etap rozwoju miast*. [w:] G. Gorzelak i A. Tucholska (red.): *Rozwój, region, przestrzeń*, Warszawa, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego. Departament Informacji i Promocji.
- JANKUHN H. (2004): *Wprowadzenie do archeologii osadnictwa*. A. Bender (tłum.), Wznowienia/Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, t. 20, Poznań, Wydawnictwo PTPN.
- JAROSZEWSKA R., MAIK W. (1994): *Studia nad strukturą funkcjonalną miast*. [w:] S. Liszewski (red.): *Geografia osadnictwa i ludności w niepodległej Polsce. Lata 1918–1993. T. 2. Kierunki badań naukowych*, Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- JAŹDŹEWSKA I. (red.) (2003): *Funkcje metropolitalne i ich rola w organizacji przestrzeni*. XVI Konwersatorium Wiedzy o Mieście. Łódź, Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- JEWTUCHOWICZ A. (2005): *Terytorium i współczesne dylematy jego rozwoju*. Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- KAMIŃSKI R. (2008): *Aktywność społeczności wiejskich. Lokalne inicjatywy organizacji pozarządowych*. Problemy Rozwoju Wsi i Rolnictwa, Warszawa, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk.
- KLASIK A. (red.) (2003): *Zarządzanie rozwojem lokalnym i regionalnym w kontekście integracji europejskiej*. Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, t. 208, Warszawa, KPZK PAN.
- KŁODZIŃSKI M. (1982): *Polska na tle ogólnoswiatowych tendencji w rozwoju dwuzawodowości w rolnictwie*. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- KŁODZIŃSKI M., BŁAD M., WILCZYŃSKI R. (red.) (2007): *Odnowa wsi w integrującej się Europie*. Problemy Rozwoju Wsi i Rolnictwa, Warszawa, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- KŁODZIŃSKI M., ROSNER A. (1995): *Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich a polityka regionalna*. [w:] K. Duczkowska-Małysz, M. Kłodziński i C. Siekierski (red.): *Polityka regionalna w rozwoju obszarów wiejskich. Konferencja ogólnokrajowa 30–31 marca 1995 r.*, Warszawa, Wydawnictwo Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego.

- KOŁODZIEJSKI J., PARTEKA T. (red.) (2001): *Kształtowanie ładu przestrzennego polskiej metropolii w procesie transformacji ustrojowej III RP*. Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, t. 193, Warszawa.
- KORENIK S., SZOLEK K. (red.) (2004): *Konkurencyjność i potencjał rozwoju polskich metropolii — szanse i bariery*. Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, t. 214, Warszawa, KPZK PAN.
- KOTER M. (1974): *Fizjonomia, morfologia i morfogeneza miasta. Przegląd rozwoju oraz próba uściślenia pojęć*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Seria 2, Nauki Matematyczno-Przyrodnicze”, nr 55, s. 3–16.
- KOTER M. (1979): *Struktura morfogenetyczna wielkiego miasta na przykładzie Łodzi*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Seria 2, Nauki Matematyczno-Przyrodnicze”, nr 21, s. 25–52.
- KOTER M. (1994): *Od fizjonomii do morfogenezy i morfologii porównawczej. Podstawowe zagadnienia teoretyczne morfologii miast*. [w:] M. Koter i J. Tkocz (red.): *Zagadnienia geografii historycznej osadnictwa w Polsce*, Toruń-Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- KOWICKI M. (2010): *Patologie/wyzwania architektoniczno-planistyczne we wsi małopolskiej. Studium na tle tendencji krajowych i europejskich*. Kraków, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej.
- KOZŁOWSKI J.K., KACZANOWSKI P. (1998): *Najdawniejsze dzieje ziem polskich (do VII w.)*. *Wielka Historia Polski*, t. 1, Kraków, „Fogra”.
- KOZŁOWSKI S. (red.) (2006): *Żywiłowe rozprzestrzenianie się miast. Narastający problem aglomeracji miejskich w Polsce*. *Studia nad Zrównoważonym Rozwojem*, t. 2, Białystok-Lublin-Warszawa, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko.
- KUCIŃSKI K., BORSA M., STAWASZ D. (2002): *Zintegrowany rozwój aglomeracji a konkurencyjność polskiej przestrzeni*. *Studia/Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN*, t. 111, Warszawa, KPZK PAN.
- KULIKOWSKI R., GAŁCZYŃSKA B. (1996): *Wieś i rolnictwo strefy podmiejskiej Warszawy w okresie transformacji*. [w:] W. Stola i J. Grzeszczak (red.): *Przemiany struktury przestrzennej obszarów wiejskich w strefach podmiejskich Polski i Rumunii. Seminarium geograficzne polsko-rumuńskie, Warszawa 12–16 czerwca 1995 roku*, Conference Papers/Institute of Geography and Spatial Organization. Polish Academy of Sciences, t. 25, Warszawa-Wrocław, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, „Continuo”.
- KUSIŃSKI W. (1978): *Pojęcie i mierniki urbanizacji*. „Czasopismo Geograficzne”, nr 4, s. 407–418.
- LIN X., BUSS T.F., POPOVICH M. (1990): *Entrepreneurship is Alive and Well in Rural America: A Four-State Study*. „Economic Development Quarterly”, nr 4 (3), s. 254–259.
- ŁAWECKA D. (2003): *Wstęp do archeologii*. Warszawa-Kraków, Wydawnictwo Naukowe PWN.
- MAIK W. (red.) (2009): *Aglomeracje miejskie w Polsce na przełomie XX i XXI wieku. Problemy rozwoju, przekształceń strukturalnych i funkcjonowania*. *Zbiór rozpraw*. Bydgoszcz, Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Gospodarki.
- MAJER A. (2009): *Współczesna urbanizacja, przemiany i szanse rozwoju miast*. [w:] G. Gorzelak, M.S. Szczepański i W. Ślęzak-Tazbir (red.): *Człowiek, miasto, region. Związki i interakcje*. *Księga jubileuszowa profesora Bohdana Jałowickiego*, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- MARKOWSKI T. (red.) (2005): *Planowanie i zarządzanie w obszarach metropolitalnych*. Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, t. 221, Warszawa, KPZK PAN.
- MARKOWSKI T., MARSZAŁ T. (2005): *Funkcje i zarządzanie obszarami metropolitalnymi*. „Samorząd Terytorialny”, nr 7/8, s. 7–16.
- MARKOWSKI T., MARSZAŁ T. (2006): *Metropolie, obszary metropolitalne, metropolizacja. Problemy i pojęcia podstawowe*. Warszawa, Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN.
- MARKOWSKI T., STASIAK A. (red.) (2007): *Rola polskiej przestrzeni w integrującej się Europie*. Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, t. 233, Warszawa, KPZK PAN.
- MARSDEN T. (1993): *Constructing the Countryside*. Boulder, Westview Press.
- MASZTAŁSKI R.P. (2005): *Przeobrażenia struktury przestrzennej małych miast Dolnego Śląska po 1945 roku*. Wrocław, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej.

- MATCZAK A. (red.) (1999): *Studia nad strukturą funkcjonalno-przestrzenną miasta. Przykład Łasku*. Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- MATUSZYŃSKA I. (2001): *Zmiany użytkowania terenu jako element transformacji środowiska przyrodniczego na obszarze wybranych zlewni Poznania i jego strefy podmiejskiej*. Prace Komisji Geograficzno-Geologicznej/Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Wydział Matematyczno-Przyrodniczy, t. 30, Poznań, Wydawnictwo PTPN.
- MIKOŁAJEWICZ Z. (1972): *Urbanizacja wsi w województwie opolskim*. „Miasto”, nr 22 (3), s. 9–14.
- MISZEWSKA B. (1996): *Struktura morfologiczna peryferyjnych osiedli Wrocławia*. „Acta Universitatis Wratislaviensis/Prace Instytutu Geograficznego. Seria B, Geografia Społeczna i Ekonomiczna”, nr 14, s. 53–61.
- NIEDŹWIECKA-FILIPIAK I. (2009): *Wyróżniki krajobrazu i architektury wsi Polski południowo-zachodniej*. Monografie/Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu, t. 75, Wrocław, Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego.
- NORBERG-SCHULZ C. (2000): *Bycie, przestrzeń i architektura*. B. Gadomska (tłum.), Biblioteka Architekta, Warszawa, „Murator”.
- OSTROWSKI W. (1975): *Urbanistyka współczesna*. Warszawa, „Arkady”.
- PARTEKA T. (red.) (2005): *Transformacja zdegradowanych struktur przestrzennych metropolii polskich*. Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, t. 223, Warszawa, KPZK PAN.
- PARYSEK J.J. (1995): *Duże miasta Europy i ich rola w procesie urbanizacji, rozwoju społeczno-gospodarczego i europejskiej integracji u schyłku XX wieku*. „Przegląd Geograficzny”, nr 67 (3/4), s. 225–246.
- PARYSEK J.J. (2002): *Metropolises and the Processes of Metropolisation*. „Geographia Polonica”, nr 75 (1), s. 25–42.
- PIETRASZEK E. (1978): *Uwagi o aspektach i wskaźnikach urbanizacji wsi*. [w:] J. Turowski (red.): *Procesy urbanizacji kraju w okresie XXX-lecia Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, Wrocław, Zakład Narodowy Ossolińskich.
- PIĘCEK B. (2001): *Rozwój infrastruktury na wsi a warunki życia ludności wiejskiej*. „Wieś i Rolnictwo”, nr 1, s. 128–138.
- PISZCZEK E. (2006): *Wiejskość jako pojęcie naukowo użyteczne*. „Roczniki Socjologii Wsi”, nr 27.
- PSZONAK B. (2007): *Cyberprzestrzeń — dynamiczne powiązania*. „Zeszyty Naukowe Politechniki Białostockiej. Architektura”, nr 20, s. 71–79.
- RADZIEJOWSKI J. (2002): *Zrównoważone użytkowanie przestrzeni — wyzwanie dla urbanistów XXI wieku*. [w:] K. Kamieniecki (red.): *Miasto za miastem*, Raport/Instytut na Rzecz Ekorozwoju, t. 3, Warszawa, InRE.
- RAKOWSKI W. (1975): *Proces urbanizacji wsi na przykładzie województwa warszawskiego*. Studia Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, t. 50, Warszawa, KPZK PAN.
- RENFREW C., BAHN P.G. (2002): *Archeologia. Teorie, metody, praktyka*. M. Kasprzycka i inni (tłum.), Warszawa, Prószyński i S-ka.
- ROSNER A. (2005): *Zróżnicowanie przestrzenne obszarów wiejskich w Polsce*. [w:] A. Rosner (red.): *Uwarunkowania i kierunki przemian społeczno-gospodarczych na obszarach wiejskich*, Problemy Rozwoju Wsi i Rolnictwa, Warszawa, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk.
- RYBICKI P. (1979): *Struktura społecznego świata. Studia z teorii społecznej*. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- RYKIEL Z. (2002): *Koncepcje i delimitacje wielkomiejskich form osadniczych w Polsce*. [w:] I. Jażdżewska (red.): *Współczesne formy osadnictwa miejskiego i ich przemiany*. XV Konferencja Wiedzy o Mieście, Łódź, Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- SŁODCZYK J. (2001): *Przestrzeń miasta i jej przeobrażenia*. Studia i Monografie/Uniwersytet Opolski, t. 298, Opole, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- SŁODCZYK J., JAKUBCZYK Z. (red.) (2002): *Zarządzanie gospodarką miejską i prawne podstawy funkcjonowania miasta*. Miasta w Okresie Przemian, Opole, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- SŁODCZYK J., RAJCHEL D. (red.) (2006): *Polityka zrównoważonego rozwoju oraz instrumenty zarządzania miastem*. Miasta w Okresie Przemian, Opole, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.

- SOKOŁOWSKI D. (2006): *Funkcje centralne i hierarchia funkcjonalna miast w Polsce*. Rozprawy Habilitacyjne/Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Wydawnictwo UMK, Toruń.
- STASIAK A., ZGLIŃSKI W. (1997): *Przemiany struktury rolnictwa i obszarów wiejskich na przełomie wieków*. [w:] *Podstawy naukowo-badawcze polityki przestrzennego zagospodarowania kraju*, Warszawa, Rządowe Centrum Studiów Strategicznych.
- STASZEWSKA S. (2005): *Architektoniczne przekształcenia zabudowy polskiej wsi*. [w:] B. Głębocki i U. Kaczmarek (red.): *Obszary sukcesu na polskiej wsi*, Studia Obszarów Wiejskich, t. 8, Warszawa, Polskie Towarzystwo Geograficzne, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN.
- STASZEWSKA S., KACPRZAK E., SZCZĘSNA M. (2004): *Możliwości rozwoju wsi polskiej*. „Architektura Krajobrazu”, nr 3/4, s. 76–84.
- STOLA W. (1993): *Struktura przestrzenna i klasyfikacja funkcjonalna obszarów wiejskich Polski*. Dokumentacja Geograficzna, t. 3, Warszawa, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN.
- SUMIEŃ T. (1989): *Kreacja i percepcja architektury miasta*. Warszawa, Agencja Wydawnicza IGPIK.
- SUMIEŃ T. (1992): *Forma miasta. Kontekst i anatomia*. Warszawa, Agencja Wydawnicza IGPIK.
- WIĘCŁAW-MICHNIEWSKA J. (2006): *Krakowskie suburbia i ich społeczność*. Kraków, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- WIŚNIEWSKA M. (2007): *Osadnictwo wiejskie*. Warszawa, Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej.
- ZIMNICKA A., CZERNIK L. (2007): *Kształtowanie przestrzeni wsi podmiejskiej. Raport z badań obszaru oddziaływania miasta Szczecin*. Szczecin, Wydawnictwo Hogben.
- ZIPSER T. (2006): *Aktualna doktryna urbanistyczna wśród ślepych uliczek*. [w:] T. Ossowicz i T. Zipser (red.): *Urbanistyka w działaniu. Teoria i praktyka. II Kongres Urbanistyki Polskiej, Wrocław, 6–8 września 2006*, Biblioteka Urbanisty, t. 9, Warszawa, „Urbanista”.
- ZUZIAK Z.K. (1982): *Przestrzeń, miejsce, przestrzeń społeczna — rozważania nad naturą pojęć. Osiedlowa przestrzeń społeczna. II Ogólnopolskie Konwersatorium Polskiej Architektury Współczesnej, 18–19 listopada 1981*, Mogilany, Polska Akademia Nauk. Oddział w Krakowie. Komisja Urbanistyki i Architektury, Politechnika Krakowska.
- ZUZIAK Z.K. (1998): *Strategie rewitalizacji przestrzeni śródmiejskiej*. Monografia/Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki. Architektura., t. 236, Kraków, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej.
- ZUZIAK Z.K. (2008): *O tożsamości urbanistyki*. Kraków, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej.
- ŻECHOWSKI Z. (1967): *Spółeczna urbanizacja ludności wiejskiej i małomiasteczkowej w strefie przemysłowej Konina*. [w:] S. Nowakowski (red.): *Procesy urbanizacyjne w powojennej Polsce*, Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.